

Сарой ўйинлари игво ва фитналар натижасида тахт талашиш авжига чикиб, Хива хони тожини кийишга хавасмандлар кўп эди. Ана шундай талатўплар замонида сарой амалдорлари ичида Муҳаммад Амин инокнинг кўли узун бўлиб, у 1743 йилдан бошлаб инок лавозимини кўлга киритганданок, ҳукмдорларга ўз таъсирини ўтказиб юрди. Натижада унинг бойлиги ошиб, амалда давлатни у бошқара бошладик, қоллига тушмаган хонни турли йўллар билан тахтдан тушириб қўядиган даражага етди. Шу боисдан 1743-1792 йиллар орасида йигирма хон тахтга ўтирди. Улар орасида нафакат икки-уч йил, балки бир-икки ой, ҳафта, ҳатто ярим кун хон бўлганлар ҳам бор эди.

Орадан йиллар ўтиб, 1790 -1792 йиллар оралигида кексайиб қолсада, ҳукмдорлар жиловини ўз кўлида тутиб турган Муҳаммад Амин инокнинг кўзи ожизланиб, ҳатто яқин атрофи ҳам яхшироқ кўролмайдиган бўлиб қолади. Қариб, гўр чакириб турган кекса инок шунда ҳам яна кўз нурини тиклаш умидида, 1792 йил Петербургга борган элчи ва савдогарлар орқали Россия императоридан инокни даволаш учун кўз дўхтирини юборишни илтимос қилади. Негаки, хивалик сарой табиблари кекса инокни даволай олишмаганди. Хоразмнинг бошқа ҳудудлари ёки шарқ давлатларидан табиб олдиришга инок чўчирди. Чунки, кўп йиллар тахт хавасмандларини жаҳаннамга юбориб, игво пешвоси даражасига етган кекса қол, ўзиниям қимдир кўз даволашни баҳона қилиб, фитна уюштириши мумкин деб ўйлаганди.

Ана шу тариқа инок илтимосига кўра Петербургдан 1793 йил Хивага ҳарбий шифокор, кўз дўхтири майор Бланкенагель ташриф буюради. Бу вақтда Россия императори маълуми машҳур Екатерина иккинчи эди.

1762-1796 йилларда Россияга ҳукмдорлик қилган, асл исми София Фредерика Августа Цербетская бўлган, немис князлари авлодидан бўлмиш бу аёл 1744 йилдан Россия императори Елиза-ветта Петрова паноҳига келгач, православ динига ўтган ва Екатерина Алексеева номини қабул қилганди. Орадан оир йил ўтиб, у Пётр III га никоҳланади.

Бир мунча вақт ўтиб, 1762 йил 28 июн куни у эрини гвардиячи офицерлар ёрдамида қамолга олиб, Сарой тўнтариши қилади. Шу тариқа у Екатерина III номи билан тахтга ўтиради.

У ҳам ҳукмдорлик пайтида мустанлақчиликни давом қилдириб, Украина ва

Беларуссиянинг бир кисмини босиб олади, рус флоти Кора денгизгача чиқади. Доимо жазманлари билан банд подшо хоним дворянлари ҳуқуқларини кенгайтиргани ва уларга имтиёзлар беравериши натижасида оддий халқ аҳоли ёмонлашиб, 1773-75 йилларда Пугачёв бошчилигида кўзғолон бўлиб ўтганди. Емельян Пугачёв кўзғолони Оренбургдан козок чўлларигача бўлган ҳудудни камраб олиб, ушбу исёнда кўплаб Ўрта Осиёликлар ҳам иштирок қилишганди. Маълумки, ўша вақтларда Хива хонлигининг энг кизгин савдо йўли Оренбург орқали бўлган. Бу эса кўзғолон боис иккала давлат ўртасида савдо ва дипломатик алоқаларининг тўхтаб қолишига сабабчи ҳам бўлганди.

Кўз дўхтири майор Бланкенагельни Хива хонлигига юборишдан кўзланган мақсад ҳам аввало кекса инокни муолажа қилиш билан бирга, савдо алоқаларини тиклашга дойр музокаралар олиб бориш ва энг асосийси хонлик ҳаётини Россия манфаати нуктаи назаридан синчиклаб ўрганиш эди.

Екатерина II мўгул босқини, Бекович Черкасскийнинг фожи-али ўлимини эслаб, «Шарқликлар... уф... улар билан эҳтиёткорона муносабатда бўлмок керак... яратганнинг ўзи асрасин» деб кўярди ахён-ахёнда.

Хуллас, подшо олияларининг элчиси, кўз дўхтири Бланкенагель Оренбург орқали Хивага гаширф буюради. Табиийки, элчини олийнасаб кишиларга хос тарзда кутиб олиб илтифот кўрсатишади ва унинг ўзи ҳамда ҳамроҳларига Хивадалик пайтида эҳтиёжи учун керакли даражадаги пул хазинадан ажратилади.

Кўзи ожизланиб қолган фитнакор Мухаммад Амин инок олдиниға эҳтиёткорлик қилиб, майор Бланкенагельга ҳам шубҳа билан қарайди. Шу боис уни табиблар тилмоч орқали тиббиёт бўйича суҳбатлашиб синаб кўрадилар.

Нихоят Бланкенагель сўровларга тўғри жавоб бериб, кекса инокнинг кўзини муолажа қилиб оз бўлсада тузатади. Бу вақтда Хива хони Абулғози I бўлиб, Аҳмаджон Табибийнинг «Тавроихи ул-хоний» асарида ёзилишича, ҳукмдор қорапаранг, кўса киши бўлган. Табиийки, майор Бланкенагель Абулғозихон билан ҳам мулоқатда бўлиб, иккала давлат ўртасидаги савдо алоқалари бўйича суҳбатлашади. Хива хони майорга кетиш пайтида Россияга ўз элчисини кўшиб юборажаклигини айтади. Бу ҳақда Бланкенагель шундай ёзади: «Тиббиёт бобидаги мулоҳазаларим тўғри чиққанидан кейин, элчи қилиб қимни мен билан юборишларини билишни талаб қилдим. Каминанинг бу талаби турли кенгашлар қақирилишига сабаб бўлди. Аммо жўнашимдан икки ҳафта олдин элчи қилиб Аваз Мухаммадбий тайинланган экан».

Бу орада Бланкенагель Хивада бўлиб, қалъанинг заиф томонлари, халқ ҳаёти ва ҳукмдорларга муносабати, сув йўлларини чуқур ўрганиб чиқади. «Хива фуқароси турли-туман уруғларга бўлинади, улар бир-бирларига доим қушанда. Бу уруғлар орасида халқнинг кўпи кўнгирот уруғи бўлиб, ҳозир ҳокимият тепасида ўшалар ўтирибди.

Кўнгирот иноқи Хива халқини идора қилади, унинг ҳузурида «девоң» бор».

Хуллас, Екатерина II нинг элчиси, кўз дўхтири Бланкенагель Хивада ўз ишини бажариб, инокни даволаб ундан беҳисоб совға саломлар олиб, ҳукмдор билан савдо алоқалари бўйича музоқара ўрнатиб, ҳоразмлик элчи Аваз Мухаммадбийни Екатерина II билан учраштирмок ниятида хазрати олиялари ҳузурига ошиқади.

Орадан кўп ўтмай кекса Мухаммад Амин инок вафот этади. 1796 йил бўлса

Бланкенагельни Хива хонлигига юборган Екатерина II 67 ёшида ҳаётдан кўз юмади.

Кўз дўхтирининг Хоразмда кўрган-кечирганлари эса воҳа тарихини ўрганишда таққослаб

ўрганадиган манба («Путевие заметки майора Бланкенагеля о Хиве, Поездки его из Оренбурга в Хиву 1793-94 г» СПб, «Вестник» РГА, 22 том, 96-116 бет-лар) сифатида тарихда колди.

Умид Бекмухаммад